

บทละครนอกแบบหลวง: การฟื้นจิตต์ด้วยท่วงการระบำการแสดง

คลังความรู้ดิจิทัล มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เสาวณิต วิงวอน

รองศาสตราจารย์ (ข้าราชการบำนาญ) ภาควิชาวรรณคดี

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทคัดย่อ

บทละครนอกแบบหลวงเป็นรูปแบบบทละครในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์โดยทรงนำบทละครนอกดั้งเดิมมาปรับปรุงใหม่สำหรับเล่นละครผู้หญิงของหลวง บทละครแม้จะดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็วตามแบบแผนของละครนอก แต่มีการพรรณนารายละเอียดรวมทั้งภาษาที่เลือกสรรให้เหมาะแก่เนื้อความ ส่งผลให้กระบวนการแสดงละมุนละม่อมงดงามสมกับผู้แสดงที่เป็นสตรีในราชสำนัก บทละครนอกแบบหลวงครั้งรัชกาลที่ ๒ เป็นแนวทางให้ผู้แต่งบทละครในสมัยต่อมาถือเป็นแบบอย่าง ทำให้เกิดบทละครนอกเรื่องใหม่ๆ และมีพัฒนาการเป็นที่นิยมถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: ละครนอกแบบหลวง; วรรณคดีการแสดงของไทย; รัชกาลที่ ๒

Abstract

Lakhon Nok of the royal court is a form of Thai play in Rattanakosin period. King Rama II modified traditional *Lakhon Nok* for female dancers in the royal court. Although the plays conform to fast-pacing narration of *Lakhon Nok*'s convention, they are well-versed with richly-worded details. The plays, thus, are proper for soft styles of courtly female performances. *Lakhon Nok* of the royal court in the reign of King Rama II has later become a model inspiring other *Lakhon Nok* and development of its kind until the present days

Keywords: *Lakhon Nok* of the royal court; Thai literature of the performing arts; King Rama II

ความนำ

คำว่า “ละครนอกแบบหลวง” เป็นคำที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงใช้ ปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์ *ตำนานละครอิเหนา* (๒๕๐๘: ๑๔๒) หมายถึง ละครนอกที่สตรีในราชสำนักเป็นผู้แสดง มีการปรับกระบวนการเล่น ทำนองร้องและวิธีรำให้ไม่เหมือนกับละครนอกที่เล่นกันในพื้นเมือง มีหลักฐานว่าเริ่มมีการแสดงครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเป็นแบบอย่างต่อมาให้แก่ละครของผู้มีบรรดาศักดิ์ตลอดจนการแสดงละครนอกในปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครซึ่งทรงนำมาจากบทละครนอกของเก่า ๕ เรื่อง รวมทั้งที่โปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ทรงพระนิพนธ์ ๑ เรื่อง ทรงเลือกเฉพาะตอนที่เหมาะกับการเล่นละครให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่น
อย่างไรก็ตามในทางวรรณกรรม ปรากฏบทละครที่มีลักษณะเป็นบทละครนอกแบบหลวงมาก่อนรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพียงแต่ไม่มีหลักฐานว่าเคยใช้แสดงในสมัยนั้น

บทละครของเก่า

ละครแบบดั้งเดิมของไทยเป็นละครรำ บทละครจึงมีลักษณะเป็นบทละครรำ กล่าวคือ
คำประพันธ์เป็นกลอนบทละคร ระบุจำนวนคำกลอน กำหนดเพลงหน้าพาทย์ เพลงร้อง การเจรจา
ซึ่งตัวละครต้องพูดเอง ไม่เขียนถ้อยคำไว้ในบท ในสมัยอยุธยา สมัยธนบุรี จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ละครผู้หญิงของหลวงเล่นเรื่องรามเกียรติ์
อนิรุทธ์ (อุณรุท) อิเหนา และดาหลัง ไม่ปรากฏว่าเล่นเรื่องอื่นนอกจากนี้ ส่วนละครข้างนอกซึ่งเป็น
ละครผู้ชายเล่นเรื่องนิทานพื้นบ้านแบบจกรๆ วงศ์ๆ หรือนิทานชาดก บทละครนอกของเก่าก่อนสมัย
รัตนโกสินทร์เหลืออยู่ในหอพระสมุด ๑๙ เรื่อง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ,
๒๕๔๖: ๓๓๓) ได้แก่ การระแคะ คาวี ไชยทัต พิภพทอง พิมพ์สวรรค์ พิณสุริย์วงศ์ นางมโนห์รา ไม้ง่า
มณีพิไชย สังข์ทอง สังข์ศิลป์ไชย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงส์ โสวัต ไกรทอง โคบุตร ไชยเชษฐา พระรถ และ
ศิลป์สุริย์วงศ์

ตั้งแต่สมัยอยุธยาในตัวบทละครไม่บอกว่าเป็นบทสำหรับแสดงละครประเภทใด เช่น บทละคร
เรื่องนางมโนห์รา บทละครเรื่องสังข์ทอง บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฯลฯ ต้องพิจารณาจากการพรรณนา
การดำเนินเรื่องและสำนวนภาษาจะบอกแบบแผนการแสดงได้ แต่เดิมนั้นเรื่องอาจเป็นตัวกำหนดว่าใช้
แสดงละครหลวงหรือใช้แสดงละครข้างนอก ซึ่งแบบแผนการแสดงจะต่างกัน ถ้าดูตัวบทรุ่นเก่าจะเห็น
อย่างชัดเจน ตัวอย่างบทละครของเก่าที่ใช้แสดงละครนอก เช่น บทละครเรื่องพิภพทอง ตอนพระ
วิษณุกรรมลงมาช่วยเนรมิตเมรุทำววิรุฬจักร (กรมศิลปากร, ๒๕๕๒: ๑๐๔) มีเนื้อความสั้นๆ ดังนี้

๑ แล้วจัดแจงแต่งองค์ทรงเครื่อง อารามเรื่องจำรัสศรีมี
กรกุ่มมหาจินดาดี ถือทางมยุรีระเห็จไป ฯ

ฯ ๒ คำ กลม ฯ

แต่บทที่ใช้แสดงละครผู้หญิงของหลวงหรือที่เรียกว่าละครใน เช่น เรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตอนพระรามไปเฝ้าท้าวมะลิราชที่สนามรบ (๒๕๐๖: ๖๙) มีบทสรรเสริญ
ทรงเครื่องอย่างละเอียดว่า

โทน

๑ เมื่อนั้น พระรามบุญเรืองเฟื่องฟ้า
จึ่งชวนพระศรีอนุชา ลีลาลงสรรงวาริ

ทรงภูษาทาธรรสประดับเครื่อง	เรือเรือรุ่งรัศรังสี
สององค์ทรงลักษณะรู่จี	ต่างสีเหลืองนิลวิตถาพราย
เลิศแล้วแก้วแก้วมุกฏเก็จ	เพชรระยับทับทรวงเฉิดฉาย
ตาบติดสังวาลเลื่อมพราย	กระจายจรรจรเจียกเพราตา
พาหุรัดอำมรงค์ชายแครง	ศรีแสงชายไหวซ้ายขวา
ทรงศิลปศรชวอนนุชา	โคลคลาขึ้นรถจรถลี

ฯ เพลง ๘ คำ ๖

ในบทละครเรื่องพิกุลทอง พระพิชัยมงกุฎขึ้นเฝ้าท้าวสังข์ศิลป์ไชย (กรมศิลปากร, ๒๕๕๒: ๓๘) ความว่า

๑ รุ่งแจ่ม	พระอุทัยไขแสงสุรีย์ใส
พระตื่นจากบรรทมภิรมย์ใน	เสด็จไปขึ้นเฝ้าพระบิดา ๖

ฯ ๒ คำ เสมอ ๖

แต่ในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (๒๕๑๖: ๔๙-๕๐) ตอนอิเหนาจะไปงานพระเมรุที่หมันหย้า มีเนื้อความดังนี้

๑ ครั้นรุ่งรางสว่างเรืองแรง	อโณทัยไขแสงแข่งไข
เสด็จจากไสยาสน์บรรทมใน	คลาโคลไปสรงคงคา

ฯ ๒ คำ ๖ เสมอ

โทน

๑ พระไขปทุมแก้วเพชรรัตน์	เพชรเรื่องจรัสพระเวหา
เป็นพวยพู่กลิ่นกระจายด้วยมาลา	มาเลศรจนาสุคนธ์ทรง
น้ำกุหลาบอาบอบปนปรุง	ปนสุวรรณเรื่องรุ่งกลิ่นส่ง
สนับเพลาเชิงงอนงามยง	งามยิ่งบรรจงจำหลักกลาย [...]
พระเสด็จย่างเยื้องยุรยาตร	ผุดผาดเพียงเทพอดิศร
สอดฉลองพระบาทเชิงงอน	ตั้งจะร่อนลอยฟ้าม้าขึ้นรถ

ฯ ๒๒ คำ ๖ เสมอ

การพรรณนาในเรื่องพิกุลทองเป็นแบบรวบรัด แต่ในเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอิเหนามีลำดับรายละเอียด ทำให้กระบวนการแสดงต่างกัน ตรงตามแบบแผนว่าละครนอกดำเนินเรื่องรวดเร็ว ส่วนละครในดำเนินเรื่องช้า ละเมียดละไม

บทละครนอกของเก่ามีการพรรณนารายละเอียดอยู่บ้างเหมือนกัน เช่น อาจมีบทชมธรรมชาติ บทอาบน้ำแต่งตัว บทชมโฉม ฯลฯ แต่เป็นบางตอน ไม่ได้สม่ำเสมอเหมือนในบทละครใน ตัวอย่างบทละครนอกที่มีการพรรณนารายละเอียด เช่น บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ ฉบับความเก่า กล่าวถึงนางเงือกน้ำชาติกันกับน้องทั้งสี่พร้อมบริวารจะไปเล่นน้ำ (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๕, หน้าต้น: ๓-๔) ว่า

ชมตลาด

๑ ว่าแล้วห้านางก็แต่งกาย ผัดพัดศรีพรรณรายผ่องใส กันเจียกคูงามวิไล
แล้วสอดใส่สร้อยสะอึ่งพริ้งพราย กำไลกรสอดกับประดับเพชร อามรงค์ทรงเสรีง
ดูเฉิดฉาย ครั้นแล้วห้านางย่างกราย บริวารทั้งหลายก็โคลคลา

บทละครเรื่องพิรุณทอง มีบทชมธรรมชาติ ตอนนางอรุณวดีธิดาท้าววิรุฬหจักรมอุทยาน (กรมศิลปากร, ๒๕๕๒: ๙๘) ดังนี้

๑ มาถึง	ลงจากวอทองอันผ่องใส
พร้อมทั้งนักสนมกรมใน	เที่ยวไปในสวนอุทยาน
พระทองลดเลี้ยวเที่ยวชมไม้	ตกกลาดดาชไปล้วนบุปผา
พิศดอกช่อแย้มผกา	จำปาลำดวนหอมยวนใจ
การะเกดกระดังงาสารภี	ช่อนชุ้มะลูลีบานไสว
สายหยุดพุดตานตระการใจ	ล้วนพรรณดอกไม้บานา
บ้างมาเล่นช่อนเล่นไล่	อ้ออิงคะนึ่งไปในสวนขวา
ร้องลำขับโต้กันไปมา	ปรีดาภิรมย์ชื่นชมใจ ฯ

๗ ๘ คำ เพลงฉิ่ง ฯ

มีกลอนบางตอนไม่ส่งสัมผัสกันซึ่งพบอยู่ในบทละครนอกของชาวบ้านหลายเรื่อง การที่บทละครนอกของเก่ามีการพรรณนารายละเอียดบางตอนนี้น่าจะเข้ากันได้กับกระบวนของบทละครนอกที่ปรับใหม่ในชั้นหลัง

บทละครแบบเก่าดำเนินความยาวต่อเนื่องกัน มีการแบ่งช่วงคำกลอนเพื่อให้กำหนดเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ได้ ลักษณะเป็นแบบที่พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเนาวรัตน์ กรมหมื่นสฤติย์ธำรงสวัสดิ์ พระโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียบเรียงไว้ใน “เรื่องขับร้อง” ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือวิชาภูมิวิเศษ เล่ม ๔ พ.ศ.๒๔๓๑ (เอนก นาวิกมูล, ๒๕๓๒: ๑๑๔) ว่า

ร้องละครนั้นร้องตามเนื้อเรื่อง ที่ละครเล่นเรื่องใด ก็ร้องเรื่องนั้นไปยาวๆ
ทั้งเรื่อง รับลูกคู่บ้าง รับพิณพาทย์บ้าง ร้องซ้ำปีก่อนแล้วร้องรายเป็นพื้น ร้องลำเปน
ที่เปนแห่ง แลมีกำหนดลำให้ตรงกับบท คือบทชมดวงก็ร้องลำชมดวง บทชมโฉมก็ร้อง

ลำฆโธม บทโธมบทรวญก็ร้องโธมร้องครวญ ดั่งนี้เปนนัน ที่ตามแต่จะร้องลำใดก็
มีเปนนแห่งๆ [...]

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๘: ๔๖-๔๗) ทรงอธิบายว่า
ลักษณะที่ร้องละครเป็น ๓ จังหวะ คือจังหวะช้า จังหวะกลาง และจังหวะเร็ว ในส่วนจังหวะช้าแบ่งเป็น
ร้องช้าลูกคู่รับ เช่น ช้าอ่านสาร ยานี่ ชมตลาด ร้องช้าเข้ากับปี เช่น ช้าปี โอปี ร้องช้าเข้ากับโทน เช่น
ลงสรง ชมดง เป็นต้น ส่วนจังหวะกลาง คือ ร้องร้าย มีแต่ลูกคู่รับ ไม่ทำปีพาทย์ ใช้ร้องละครเป็นพื้น
ส่วนจังหวะเร็ว คือร้องสับ หรือที่เรียกว่าสับไท มีแต่ลูกคู่รับเหมือนร้องร้ายแต่จังหวะเร็ว ใช้เฉพาะเมื่อ
ทำบทรุกรัน เช่น เวลาไล่กัน เป็นต้น ลักษณะเพลงร้องนี้ใช้เป็นหลักในละครแบบดั้งเดิมทั้งละครนอก
ละครใน อาจต่างที่รายละเอียดของทางร้องเท่านั้น

ก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างแบบแผนละครนอกแบบหลวง
มีการแสดงละครนอกของชาวบ้านอยู่ทั่วไป ปรากฏหลักฐาน เช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สุนทรภู่ได้ไปนมัสการพระพุทธรูปที่สระบุรี และกล่าวไว้ใน*นิราศพระบาท*
(ชีวิตและงานของสุนทรภู่, ๒๕๒๘: ๑๔๔) ว่า

พอแรมค่ำหนึ่งวันนั้นท่านพระคลัง	หาบุญยังไปฉลองศาลาลัย
มีละครผู้คนอลหม่าน	กรับประสานสวบสวบส่งเสียงใส
สุวรรณหงส์ทรงว่าวแต่เข้าไป	พี่เลี้ยงใส่ทอกยนต์ไว้บนเกล
ตะวันบ้ายเข้าห้องก็ต้องหอก	ชาวบ้านนอกตกใจร้องไห้แห่
บ้างฮากรีนยืนยัดอยู่อัดแอ	บ้างจ้อแจสุรเสียงที่เอียงกัน

สุนทรภู่กล่าวถึงเจ้าพระยาพระคลัง (กุ้ง) ทาละครไปเล่นฉลองศาลาที่ท่านสร้าง ละครที่เล่น
ในครั้งนี้เป็นละครของนายบุญยังซึ่งเป็นนายโรงละครนอกครั้งรัชกาลที่ ๑ เล่นเรื่อง*สุวรรณหงส์* ตอน
ต้องทอกยนต์ บทที่ใช้ น่าจะเป็นบทเก่าครั่งอยุธยา ส่วนหลักฐานทางตัวบทมีบทละครเรื่อง*สุวรรณหงส์*
ฉบับความเก่า จำนวน ๓ เล่มสมุดไทย ไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้แต่งและแต่งเมื่อใด แต่ระบุว่า เป็นบทที่ใช้
สำหรับ “โรงแม่แวง” (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๓, หน้าต้น: ๑) พิจารณาการดำเนินเรื่องและสำนวนภาษา
เห็นว่าเป็นฉบับของละครข้างนอก เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พระสุวรรณหงษ์หนีผิดฝันแล้วไปสรงสนานได้พบกับ
กับพวงมาลัยเสียงทวยของนางเกษสุริยง ได้พบนาง ต้องทอกยนต์ จนถึงพบบางเงือกน้ำ เรื่อง*สุวรรณหงส์*
เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายมาจนกระทั่งรัชกาลที่ ๓ ในเรื่อง*ระเด่นลันได* ยังให้ระเด่นลันไดสี่ซอร้อง
เพลงเที่ยวขอทาน “ยกย้ายร้ายร้องเป็นลำนำ มีอยู่สองสามคำจำไว้ได้ สุวรรณหงษ์ถูกทอกก้อย่าบอก
ใคร ถูกแล้วกลับไปได้เท่านั้น” (พระมหามนตรี, ๒๕๑๔: ๒๑๔)

บทละครนอกที่ปรับปรุงใหม่ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเลือกเรื่องที่ใช้แสดงละครนอกสมัยอยุธยาบางเรื่องมาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่เฉพาะตอนที่ให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๘: ค-ง) ทรงสันนิษฐานว่าน่าจะทรงพระราชนิพนธ์ตามลำดับดังนี้

๑. ไชยเชษฐ์ ๒. สังข์ทอง ๓. ไกรทอง ๔. มณีพิชัย ๕. คาวี

ส่วนเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนั้นกล่าวกันว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงพระราชนิพนธ์และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงแก้ไขเป็นบทละครนอกในรัชกาลที่ ๒ ที่สืบต่อมาจากกรุงศรีอยุธยา รวม ๖ เรื่อง

ในบรรดาบทละครทั้ง ๖ เรื่อง มีเพียงสังข์ทองเรื่องเดียวที่มีเนื้อความตั้งแต่ต้นจนจบ ส่วนเรื่องอื่นทรงเฉพาะตอนที่น่าจะเล่นละครได้สนุก กล่าวคือเรื่องไชยเชษฐ์ เริ่มจากนางสุวิญชาถูกขับไล่จนถึงอภิเษกพระไชยเชษฐ์ เรื่องไกรทอง ตั้งแต่นางวิมาลาตามไกรทองขึ้นมาและหึงหวงกับนางตะเภาทอง ตะเภาแก้ว จนถึงไกรทองตามนางวิมาลากลับไปถ้ำ เรื่องมณีพิชัย ทรงเฉพาะตอนพรหมณ์ยอพระกลิ่นขอพระมณีพิชัยไปเป็นทาส เรื่องคาวี เริ่มที่ท้าวมหานุราชหานางผอมจนถึงพระคาวีรับไวยทัต และสังข์ศิลป์ชัย ตั้งแต่สังข์ศิลป์ชัยตกเหวถึงท้าวมหานุราชเข้าเมือง

ลักษณะสำคัญของบทละครนอกในรัชกาลที่ ๒ มีดังนี้

๑. เป็นกลอนบทละครแบบเก่าคือพรรณนาเรื่องต่อเนื่องกัน มีการแบ่งช่วงคำกลอน กำหนดเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ ในตัวบทมีคำว่า “เจรจา” แต่ไม่ปรากฏข้อความ แสดงว่าตัวละครต้องพูดเองให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง แม้ลักษณะโดยส่วนรวมจะเป็นแบบเดียวกับบทละครแบบเก่า แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงปรับปรุงบทให้ประณีตเหมาะสำหรับการแสดงในราชสำนัก ยกตัวอย่างบทพระราชนิพนธ์ที่ทรงปรับจากบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยมีการพรรณนายาวขึ้นดังนี้

บทละครเรื่องสังข์ทอง ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนนางรจนาไปกระท่อมปลายนาเพื่อขอให้เจ้าเงาะออกไปตีคดี (วรรณกรรมสมัยอยุธยา, ๒๕๔๕: ๔๗๗) ซึ่งทางละครเรียกว่า “มณฑลกระท่อม” ความว่า

- ๑. มาถึง ทับน้อยลูกยาเขาทำไว้ ให้หยุดวอทองอันผ่องใส ร้องเรียกเข้าไปมิได้เข้า
- ๑. เจรจา
- ๑. เมื่อนั้น นางรจนาฉ้ยยา แลเห็นสมเด็จพระมารดา กลียาออกมารับทันที
- ๑. เพลง
- ๑. ถึงเข้า ประนมก้มเกล้าขุชฎี กุมกรพระราชชนนี เจ้าพาลจรีเข้ามา ฯ เสมอ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (๒๕๔๐: ๒๕๓) ทรงพระราชนิพนธ์ว่า

ร้าย

๑ ครั้นถึงจึงหยุดอยู่แต่ไกล ร้องเรียกกลุ่กลุ่สายใจเส่นหา
เหตุไรไม่ฆานพระมารดา รจนาไปไหนจะใครรู้

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

๑ เมื่อนั้น รจนาออกไปทำไร่อยู่
เจ้าเงาะยืนพื้นพ่นร้องคู ปลุกกล้วยพุกแพงแต่งร้าน
ได้ยินแว่วเสียงชนนี มาร้องเรียกอยู่ที่ประตูบ้าน
นางดีใจไปรับมัทนนาน กราบกับบพมาลย์แล้วโศกา

ฯ ๔ คำ ฯ โอด

๑ แล้วทูลเชิญเสด็จชนนี เข้าไปในที่เคหา
ผลักไหล่ใส่หลังเจ้าเงาะมา ให้กราบกรานมารดาทันใด

ฯ ๒ คำ ฯ

บทละครเรื่องสังข์ทอง ฉบับกรุงศรีอยุธยา มีจำนวนคำกลอนน้อยจึงกระชับ เมื่อแสดงกระบวนจะรวดเร็ว แต่พระราชนิพนธ์มีคำกลอนมากกว่าและพรรณนาเป็นลำดับ เมื่อแสดงกระบวนจะช้าและละเอียดกว่าละครนอกแบบดั้งเดิม

๒. หัวใจของละครนอกคือความตลกขบขัน บทละครนอกพระราชนิพนธ์ยังคงมีส่วนนี้อยู่ แต่ปรับให้สุภาพกว่าบทละครนอกแบบเก่า บทวิवाद่าทอเสียดสีอาจแฝงนัยแต่ไม่หยาบคาย ยกตัวอย่างจากเรื่องไกรทอง สำนวนเก่าก่อนพระราชนิพนธ์ (บทละครเรื่องไกรทอง, ๒๔๗๓: ๗) นางวิมาลา กับนางเลื่อมลา ยาวรรณดำนางตะเภาทองว่า

ถ้าจะให้พาเจ้าเข้าห้อง	เห็นคล่องไม่พักผลักไส
หรือโลมเล่าเคล้าคลึงไม่ถึงใจ	จะกลับไปหากินที่ถิ่นเคย
ฉะนางช่างว่าไม่หาผิว	เห็นตัวต่อแหลเจ้าแม่เอ๊ย
นั่งเฝ้าเข้ายั่วให้ผิวเซย	เหลือเคยอีกเจ้าข้าเข้าใจ
หรือเมื่องพิจิตรดีจะจิต	มาหาพิชถึงถ้าต่ำได้ [...]

บทพระราชนิพนธ์ไกรทอง (๒๕๔๐: ๔๒) นางวิมาลา ดำนางตะเภาทองตะเภาแก้วว่า

ขึ้นหน้าว่าเป็นเจ้าผิว	อันจะให้ถูกแล้วอย่าสงสัย
ถึงกูเป็นชาติกุมภีลีไซรั	ก็ไม่โดนโดนไรเหมือนมิ่งนี้
อิมมนุษย์อุบาทว์ชาติชั่ว	พี่น้องร่วมผัวน้าบัดสี
ขาดสามสี่วันไม่ทันที่	เป็นกุหล่ำกลีทะยานใจ

เมื่อและเจ้าขาดลงมืรอด
 เย้ายวนชวนชมภิมยใจ

เป็นไรไม่กอดไว้ให้ได้
 อย่าให้ว่างเว้นสักเวลา

ละครนอกแบบดั้งเดิมเป็นที่รู้โดยทั่วไปว่าเป็นละครผู้ชายซึ่งชาวบ้านเล่น ส่วนละครในคือ ละครผู้หญิงของหลวง เรื่องที่เล่นก็แยกกันอย่างชัดเจน แต่ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงคือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงนำเรื่องที่เล่นละครนอกมาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ให้ละครหลวงซึ่งเป็นผู้หญิงเล่น ละครนอกกับละครในจึงมาบรรจบกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (๒๕๐๖: ๑๐๗-๑๐๘) ทรงกล่าวว่า

[...] ละครในกับละครนอกย่อมต่างกันไปตั้งแต่ท้องเรื่องที่เดียว ละครในมักเล่น *อนุรุธ อีเหนา* เป็นต้น ละครนอกมักเล่น *สุวรรณหงษ์ (เกศสุริยง) ปิ่นทอง (แก้วหน้าม้า)* เป็นต้น นี้ว่าไปตามหลัก แท้จริงละครในเอาอย่างละครนอกมาเล่นก็มี ละครนอกเอาเรื่องของ ละครในไปเล่นก็มี แต่ทั้งสองทางย่อมแก้ไขเอาตามสมควร อย่างกล่าวมาข้างต้นแล้วว่า เปนตกลงมากไปก็ตัดออกเสียบ้าง เอาความงามเกมเข้า ที่มีแต่งามก็เอาเล่นติดตกลงเข้า ตกกลงก็ *เปนเทศนาตามเนื้อผ้า* นั้นเอง คำที่ว่า *ติดตกลง* นั้นหมายความว่า เล่นเปนทาง ตกลงไปในตัว หาใช่หมายถึงเอาตกลงซึ่งหากินเปนอาชีพประกอบเข้าไม่

ที่ว่าละครในเอาอย่างละครนอก ละครนอกเอาเรื่องละครในไปเล่นนั้นมีตัวอย่างเช่น สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์ดิพลเสพทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง *รวมเกียรติ* ตอนนางเบญกายหิงนางสุวรรณกันยุมา เรื่อง *รวมเกียรติ* ใช้เล่นละครในมาก่อน แต่ทรงเรื่องนี้โดยกระบวนเป็นแบบบทละครนอก การผสมผสานระหว่างกระบวนการแสดงของละครทั้ง ๒ แบบอาจเริ่มมาก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ละครของเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์เล่นเป็นละครใน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๑๓๕) ละครของเจ้าฟ้าพระองค์นี้เป็นละครผู้ชาย ดังนั้นความเป็นละครนอกละครในจึงน่าจะอยู่ที่กระบวนการแสดงเป็นสำคัญ ในส่วนของเรื่องที่เล่น ตามขนบเก่าละครผู้หญิงของหลวงจะเล่นอยู่ ๔ เรื่อง แต่ต่อมาเรื่อง *ดาหลัง* หรือ *อีเหนาใหญ่* นั้นไม่ได้รับความนิยม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๐๘, ๑๑๖) ทรงกล่าวว่า ละครหลวงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ไม่เล่นเรื่อง *ดาหลัง* ถ้าเล่นเห็นจะเป็นแต่ในรัชกาลที่ ๑ หลังจากนั้นเล่นแต่ *อีเหนา* เรื่องเดียว ในบทละครเรื่อง *สังข์ทอง* ตอนตีกลีหลังจากพระสังข์ตีกลีชนะพระอินทร์แล้ว ท้าวสามนต์ให้จัดการอภิเษกพระสังข์และมิ่งงานสมโภช (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๒๘๔-๒๘๕) ความว่า

จงช่วยกันเร่งรัดจัดแจง	ตกแต่งตั้งการภิเษกศรี
แห่แหนให้สนุกกว่าทุกที	แล้วจะมีโอเหนาสักแก้วัน
ไปปรึกษาครูละครมันก่อนเหวย	ใครเคยรำดีที่ขยัน
อิเหนาเรื่องมีสาอุณากรรม	จะประชันดาหลังเมื่อครั้งครวญ

จากบทละครเรื่องสังข์ทองแสดงว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยังรับรู้เรื่องราวของดาหลังเล่นเป็นละครหลวงเช่นเดียวกับเรื่องอิเหนา ซึ่งเป็นการสืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา ดาหลังบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ มีกระบวนแบบละครใน บทเดิมของเจ้าฟ้ากุณฑลสหมัยอยุธยาก็น่าจะมีลักษณะเดียวกันเพราะเจ้าฟ้าพระราชนิพนธ์ ๒ พระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงนิพนธ์เรื่องไว้คู่กัน และสืบทอดมาเป็นอิเหนาและดาหลังในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการแต่งเรื่องดาหลังขึ้นใหม่ในสมัยต่อมา ดังนั้นถ้าละครข้างนอกนำเรื่องดาหลังไปเล่นก็น่าจะใช้บทเดิมแต่ปรับกระบวนอย่างที่เหมาะสม เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายไว้

ภาพที่ ๑ ละครเรื่องดาหลัง ตอนปั้นหยีชิงนางบุษบาสำหรับ จิตาทำวปันจะร่ากัน
ที่มา: สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม

บทละครนอกในสมัยรัชกาลที่ ๑: พระศรีเมือง

บทละครเรื่องพระศรีเมืองเป็นพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขในรัชกาลที่ ๑ ไม่ปรากฏปีที่ทรงพระนิพนธ์แต่ต้องก่อน พ.ศ.๒๓๔๙ ซึ่งเป็นปีทิวศต เนื้อเรื่องของพระศรีเมืองเป็นนิทานแบบจักรๆ วงศ์ๆ การดำเนินเรื่องบางตอนมีความกระชับรวดเร็ว บางตอนพรรณานรายละเอียด ตัวอย่างเช่น

๑. การดำเนินเรื่องรวดเร็ว เช่น ตอนพระศรีเมืองเรียนวิชา (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๑๑๑)

ซ้ำ

๑	เมื่อนั้น	พระศรีเมืองเรื่องสวัสดีรัศมี
	จำเริญชันษาได้เจ็ดปี	ทรงศรีเสาวภาคย์โสภาค
	ตั้งดวงพระจันทร์เมื่อวันเพ็ญ	ปลั่งเปล่งจรัสในเนหา
	สถิตเหนือแท่นทองรจนา	หน้ามุขมหาปราสาทชัย
	พร้อมด้วยพี่เลี้ยงมหาดเล็ก	เด็กเด็กน้อยน้อยไม่นับได้
	พระจิ้งจกตรีนิกใน	จะไปเล่นในสวนอุทยาน ฯ

ฯ ๖ คำ ฯ

ร้าย

๑	คิดแล้วแต่งองค์ทรงเครื่อง	รุ่งเรื่องพรรณรายฉายฉาน
	ลงจากปราสาทรัตนซิวาล	พระพี่เลี้ยงกุมารก็ตามมา

ฯ ๒ คำ ฯ เพลง

ตอนพระศรีเมืองเรียนวิชากับพระฤๅษีโควินท์ (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๑๒๗)

ร้าย

๑	เข้าในหิมวาป่าชฎ	เลี้ยงลัดตามราชปักษี
	เดินไพรมาหลายราตรี	ถึงที่จงกรมพระนักรธรม์
	จึงลงจากมิ่งม้าพาซี	ชวนสี่พี่เลี้ยงผายผัน
	หงส์ทองนำเสด็จจรจรล	เข้าไปอภิวันท์พระมุนี

ฯ ๔ คำ ฯ เสมอ

๒. การพรรณนารายละเอียด

๒.๑ บทสร่งและทรงเครื่อง เช่น ตอนหงส์ทองอาสาหาคุให้พระศรีเมือง นางสุวรรณเกสรไปชมอุทยาน (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๑๓๕)

ชมตลาด

๑	เมื่อนั้น	นางสุวรรณเกสรศรีใส
	ทั้งหกองค์ทรงลักษณ์อันวิไล	เข้าไปที่สร่งคงคา
	ทรงสุคนธ์ปนทองเฟื่องฟุ้ง	ปนปรุ่งด้วยทิพย์บุปผา
	ทรงประดับผ่องพักตรา	ภูษาโกไสยเอยอง
	สอดสะอั้งกิ่งเก็จเวจวรรณ	ประดับถันบรรจงก่อง

สังวาลวรรณบรรเทืองเรืองรอง	สอดสนองกรองเชิงยศยง
ใบโพธิ์ห้อยพลอยพรายรายรับ	กุดั่นแดงแสงระยับก่องก่ง
ทองกรวรวรรณบรรจง	สอดทรงพาหุรัตนามัย
ทรงโมลีเกศตรีจรัส	แจ่มจรัสด้วยดอกไม้ไหว
ทรงดอกไม้ทัดตรีสัตรี	กรรเจียรจรอำไพด้วยกฤษณ
งามอย่างนางเทพกนิษฐ	จะร่ายร่อนขึ้นในพระเวหน
ตั้งอัปสรจรจากวิมานบน	เสด็จจดลมาทรงพระวอทอง

ฯ ๑๒ คำ ฯ เพลง

๒.๒ บทพรรณนาธรรมชาติ ตอนพระศรีเมืองเข้าเมืองโยธธาเพื่อไปหานางสุวรรณเกสร
(กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๑๕๕)

ชมไพร

๑ พระเสด็จไปในหิมเวศ	ทอดพระเนตรมิ่งไม้ไพรสันต์
ม่วงปรางกระถินอินจันหน	มุกมันรกรฟ้าขานาง
เฟื่องไฟไพรโศกสักสน	คนทาทาเสื่อไกรกร่าง
พรรณพฤกษาสูงชูยง	ลำสล้างเสลาเปลาดา
ที่ทรงผลดิบห้ามทราวมสุก	ทุกกิ่งก้านค่าค้อมสาขา
บ้างหล่นกล่นกลาดดาษดา	ปักษาจับจิกแจจัน [...]
หอมกลิ่นกล้วยกลั่นสไปบาง	คะนึ่งนางหวนหามารศรี
เร่งขับมิ่งม้าพาชี	มาใกล้ศรีธรรมาศรรณ

ฯ ๑๔ คำ ฯ

๒.๓ บทชมกระบวนทัพ พาหนะ เช่น ตอนพระยาจันทน์พระยาหงส์ไปเมืองโยธธาเพื่อให้นางสุวรรณเกสรเลือกคู่ (กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข, ๒๕๕๒: ๒๐๑)

๑ รถเอยราชรถทรง	สองรถบรรจงแสงใส
ดุมวงกงกำอำไพ	แอกอ่อนงอนละไมช่วยชด
แปรงบังรังเรือนโตกตั้ง	ชั้นบัลลังก์ทรงอลงกต
สิงห์อัดหยัดยืนยันรถ	ทุกชั้นหลั่นลดกันลงมา [...]
กระซิงกลิ้งกลมมยุรฉัตร	พัดโบกซ้อนขับสลับสลอน
ห้องกลองแข็งแซ่ทั้งแดรงอน	คล้ายคลี่นิกยาตรา
ออกจากกรุงจันทบุรี	โยธีเสียงสนั่นลั่นป่า
เร่งรัดจตุรงค์โยธา	มาตามมรรคาพนาลี

ฯ ๑๐ คำ ฯ

ผู้แต่งบทละครเรื่อง*พระศรีเมือง*เป็นเจ้านายชั้นสูง เรื่องนี้จึงถือเป็น “แบบหลวง” แต่ตามประเพณีไม่ใช่เรื่องที่ใช้เล่นละครผู้หญิงของหลวง จึงเรียกได้ว่าเป็นบทละครนอกซึ่งมีการพรรณนาไม่เหมือนกับบทละครของชาวบ้าน บางตอนกระชับรัดกุม บางตอนพรรณนาละเอียด มีการใช้ภาษาประณีต เมื่อเทียบกับบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยาจะเห็นข้อแตกต่างอย่างชัดเจน สังเกตว่าก่อนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงนำบทละครนอกของเดิมมาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่นั้นมีบทละครนอกที่เป็นทางของหลวงอยู่ก่อนแล้ว เพียงแต่ไม่มีหลักฐานว่าบทละครเรื่องนี้เคยใช้แสดงเท่านั้น

บทละครนอกแบบหลวงหลังรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

บทละครพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทั้งหมดใช้เล่นละครหลวง จึงไม่มีผู้ใดกล้านำไปเล่น ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดให้เลิกละครหลวงแต่แบบอย่างของละครหลวงกลับเป็นที่นิยมมากขึ้น เพราะเมื่อไม่มีละครหลวงแล้วเจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ก็พากันหัดละครตามแบบในรัชกาลที่ ๒ กันมาก เป็นต้นว่าสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสภที่ทรงหัดละครผู้หญิงวังหน้าขึ้นทั้งชุด (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๑๕๕-๑๕๖) ดังนั้นละครนอกแบบหลวงจึงสืบทอดมาขั้นแรกในหมู่เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ก่อน นอกจากเล่นตามบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ แล้วยังมีบทที่แต่งขึ้นใหม่อีก ทำให้เกิดบทละครนอกแบบหลวงในรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลต่อๆ มาอีกหลายเรื่อง ยกตัวอย่างบางเรื่องได้ดังนี้

๑. *พระลอนรลักษณ์* พระราชนิพนธ์สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสภ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๓ กล่าวกันว่าเมื่อความตั้งแต่พระลอได้ครองเมืองแมนสรวง ฟังขบขบยอมพระเพื่อนพระแพง จนถึงเชิญศพพระลอม่าฝังไว้ที่สระบุรี แต่ต้นฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณได้มาพิมพ์มีถึงพระลอส่งเมืองเท่านั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงโปรดให้นำบทละครเรื่องพระลอของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์มาต่อข้างท้ายถึงเข้าสวนเมืองสรวง (พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๕: ๙๖) ซึ่งต่อกันได้สนิทเพราะมีลักษณะการแต่งทำนองเดียวกัน

การพรรณนาในบทละครเรื่อง*พระลอนรลักษณ์* บางตอนต่างกับ*ลิลิตพระลอ* และ*บทละครเรื่องพระลอ* ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ เช่น ตอนตามไก่อ ทำให้กระบวนการแสดงต่างกันด้วย ใน*ลิลิตพระลอ* และ*บทละครเรื่องพระลอ* พระลอตามไก่อไปกับพี่เลี้ยงทั้งสอง แต่ใน*พระลอนรลักษณ์* (ส่วนที่เป็นบทของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์) พระลอตามไก่อโดยลำพัง (ชุมนุมเรื่องพระลอ, ๒๕๔๗: ๑๔๓-๑๔๔) ดังนี้

๑ บัดนั้น ไม้แก้วตัวขยันกลั่นเกล้า
เห็นพระล่อเลี้ยวโล่โล่เข้ามา ฝีกีฬาบินคลอล้อไป

ฯ ๒ คำ ฯ เชิดฉาน

๑ เมื่อนั้น พระล่อทรงโฉมพิสมัย
ตามไม้มาพลางเห็นห่างไกล ภูวไนยโล่ประชิดติดพัน

ฯ ๒ คำ ฯ เชิดฉิ่ง [...]

๑ ไม้แก้วหายไปกับนัยน์เนตร ภูวเรศลากจิตคิดสงสัย
ฤจะเป็นผีป่าพนาลัย มันทลอนหลอกกูให้ตามมา
คิดพลางทางเสด็จหยุดยั้ง ใต้ร่มรังใหญ่ใบหนา
พอหายร้อนผ่อนพักกายา คอยพี่เลี้ยงเสนาผู้ร่วมใจ

ฯ ๔ คำ ฯ

พิจารณาจากบทจะเห็นกระบวนการแสดงในตอนนี้เป็นารำคู่ ไม่มีสองพี่เลี้ยงอยู่ด้วย เช่นเดียวกับพระรามตามกวางในเรื่องรามเกียรติ์

ภาพที่ ๒ ละครเรื่องพระลอนรลักษณ์ ตอนตามไม้ ของสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

ผู้ถ่ายภาพ: เสาวณิต วิงวอน

๒-๓. **สุวรรณหงส์และแก้วหน้าม้า** บทละครพระนิพนธ์กรมหลวงวงษาเนตรนรินทรฤทธิ เมื่อครั้งเป็นพระองค์เจ้าทินกร พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมหลวงวงษาเนตรนรินทรฤทธิ มีคณะละครในรัชกาลที่ ๓ ตัวละครห้าตัวแบบละครหลวงแต่โปรดทรงเรื่องละครนอก นับถือกันว่าดีทัดพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๑๖๐) บทละครนอกที่ทรงพระนิพนธ์มีหลายเรื่อง ที่นิยมมาจนถึงปัจจุบันได้แก่เรื่อง**สุวรรณหงส์และแก้วหน้าม้า**

สุวรรณหงส์ ความยาว ๔ เล่มสมุดไทย เริ่มเรื่องที่นางเศสุริยงคร่ำครวญถึงพระสุวรรณหงส์ หลังจากต้องหอกยนต์ จนถึงพระสุวรรณหงส์ให้นางเศสุริยงพาไปพบนางเงือกน้ำ

แก้วหน้าม้า ความยาว ๖ เล่มสมุดฝรั่ง เริ่มเรื่องที่พระพิณทองโอรสท้าวมงคลราชผู้ครองเมืองมิลิตาทรว่าจนถึงนางมณีหึ่งหวางนางทศมาลี

ทั้งเรื่องสุวรรณหงส์และแก้วหน้าม้า กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิไม่ได้ทรงพระนิพนธ์ตลอดทั้งเรื่อง ทรงแต่งเฉพาะตอนที่จะเล่นละครตามแบบพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ในขณะที่เรื่องสุวรรณหงษ์ฉบับความเก่าซึ่งน่าจะเป็นของชาวบ้าน มีเนื้อความตั้งแต่พระสุวรรณหงษ์เกิดสุบินนิมิตทรงว่า ต้องหอกยนต์ อนึ่งเรื่องแก้วหน้าม้า ออกนามตัวละครเอกชายว่า “พระพิณทอง” ต่างกับบทละครของกรมศิลปากรที่ใช้ว่า “พระปิ่นทอง”

๔. บทละครเรื่อง**พระสมุท** พระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๕ เรื่อง**พระสมุท**มีความยาว ๓ เล่มสมุดไทย เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่พระสมุทพักอยู่ที่ตำหนักในอุทยานท้าวธนจักรและได้พบนางบุษมาลีจนถึงท้าวธนจักรล้ม กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงแต่งบทละครเรื่องนี้ให้ละครของเจ้าคุณจอมมารดาเอนพระมารดาซึ่งเป็นละครวังหน้าโรงหนึ่งเล่น ละครโรงนี้เล่นตามแบบละครหลวงเป็นพื้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๒๑๐) ดังนั้นตัวบทจึงมีลักษณะเป็นละครแบบหลวงสอดคล้องกัน

บทพรรณนาในเรื่อง**พระสมุท** น่าจะได้อิทธิพลจากบทละครเรื่อง**รวมเกียรติและอนุรุธอยู่** บ้าง ดูได้จากตอนท้าวธนจักรผู้มีสิบเศียรยี่สิบหัตถ์สั่งความนางบุษมาลี (พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๕: ๒๔๔) ว่า

[...] โอษฐ์หนึ่งว่าไอ้เจ้าดวงจิต

บิดานี้ชีวิตจะสังหรณ์

แม่นไปกับภัสตาอยู่นคร

บังอรจงเสียมเจียมกาย [...]

โอษฐ์สิบสิ้นเสียงสิ้นสั่ง

หมดกำลังตั้งจิตได้

ก็ถึงแก่อาสัญบรรลัย

ไปเกิดในวิมานโอฬาร

ภาพที่ ๓ ฉะครเรื่องพระสมุท ตอนพระสมุทพานางบุษมาลีขึ้น
ที่มา: สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

บทละครนอก ๔ เรื่องดังกล่าวมีลักษณะเช่นเดียวกับบทพระราชานิพนธ์ละครนอกรัชกาลที่ ๒
ดังนี้

๑. การพรรณนากระชับริตกุม ทำให้ดำเนินเรื่องได้เร็วตามแบบละครนอก

เรื่อง *มณีพิชัย* (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๓๓) ตอนพราหมณ์

ยอพระกลืนขอพระมณีพิชัยไปเป็นทาส

๑. อาบน้ำชำระสระสวย	หวีผมเกล้ามวยแล้วนุ่งผ้า
มาขึ้นนอสุวรรณมิทันช้า	ทิ้งสี่เสนาก็นำไป

ฯ ๒ คำ ๑ เชิด

๑. มาถึงปรากฏการกันขึ้นสอง	จึงลงจากวอทองผ่องใส
เกล้าเกล้าท้าวนางข้างใน	ออกไปรับเจ้าพราหมณ์ให้ตามมา

ฯ ๒ คำ ๑ เพลง

เรื่อง *พระลอทรลักษ์ณี* (ชุมนุมเรื่องพระลอ, ๒๕๔๗: ๑๑๔) ตอนพระลอฟังขับซอ

๑. แล้วพระองค์ทรงนีกตริกตรอง	ถึงสองทราภมวีย์เหมือนไผ่ผืน
เสด็จจากแท่นแก้วแพรวพรรณ	ขึ้นปราสาทสุวรรณทันทที

ฯ ๒ คำ ๑ เสมอ

๒. การพรรณนารายละเอียด ทำให้มีกระบวนร่ามากขึ้นกว่ากระบวนละครนอกแบบดั้งเดิม

๒.๑ บทพรรณนาสถานที่ พาหนะ กระบวนทัพ

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๕๐: ๙๘) ตอนพระอินทร์
เนรมิตเมืองให้พระสังข์ศิลป์ชัย

ยานี้

๑ เป็นปราสาทราชฐานบ้านช่อง	เรื่องรองลั่นแก้วแววเวหา
มีกำแพงสามชั้นเป็นหลั่นมา	ทเวาเฝ้าประตูอยู่ทุกชั้น
แถวถนนหนทางโรฐาน	นางฟ้านั่งร้านเป็นหลั่นหลั่น
ชายสินค้าผ้าผ่อนแพรพรรณ	ทั้งรูปโฉมโนมพรรณพึงใจ
หน้าพระลานลั่นแก้วผลึกลาด	แลประหลาดลิ้นเลื่อมตั้งน้ำไหล
แล้วจัดเป็นสาวสรรค์กำนัลใน	คอยช่วงใช้ที่ปราศพรสาททอง [...] ฯ

ฯ ๘ คำ ฯ เจรจา

เรื่องพระสมุท (พระบรมราชินีพนธ์ เล่ม ๒, ๒๕๕๕: ๒๐๔) ตอนท้าวธรรมจักรจัดทัพ

ยานี้

๑ จัดพลโยธาได้ห้าโกฏิ	เสียงอุโฆษกึกก้องห้องเวหา
เลือกลั่นตัวตีมีศักดา	แต่ละตนแกลัวล้าสงคราม
สามารถอาจองคทนต์	เคยประจัญเข้าศึกไม่นึกขาม
บ้างแผลงฤทธิ์ตั้งเพลิงเพลิงพลาม	บ้างแกว่งดาบาวาวมไปมา
บ้างถือหอกถือทวนถือง้าว	บ้างถือท้าวแหลนโลโตนมร่า
บ้างถือเสน่าเกาทันท์ลูกยา	แล้วผูกสกุณาอินทรีทรง [...] ฯ

ฯ ๘ คำ ฯ

๒.๒ บทพรรณนาธรรมชาติ

เรื่องไชยเชษฐ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๕๐: ๗๒) ตอนพระ
ไชยเชษฐ์ตามนางสุวิงษา

ชมตง

๑ พระเสด็จเข้าไปไพรพฤกษ์	คะนึ่งนิกถึงเจ้ายอดเสนาหา
พลางชมรุกขชาติดาชดา	บ้างทรงผลผกาอรชร
หอมหวนอวลอบมารวยริน	กลั้วกลิ่นเหมือนกลิ่นดวงสมร
พระผันแปรแลเห็นทิวากร	บ้างบินร่อนเรียกคู่บ้างจับคอย
เบญจวรรณจับวัลย์พันอุโลก	ถวิลวันวิโยคที่โศกสร้อย

กระลึงจับไม้กระลึงลอย	เหมือนขับไล่สาวน้อยให้คลาดแคล้ว [...]
ชมพลางทางคะนึ่งถึงเมียรัก	พระทรงศักดิ์เสไร้าสร้อยละห้อยหา
ไม่แลดูหมู่ไม้สุกสุมา	รีบเร่งอาชาจรถี

ฯ ๑๐ คำ ฯ เชิด

เรื่องพระสมุท (พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๕: ๒๑๓) ตอนพระสมุทพานางบุษมาลี

หนี

๑ ลอยคว้างมาในกลางอัมพรพราย	ดั่งนารายณ์อุ้มองค์ลักษมี
กระซิกสรวลชวนองค์เทวี	พระหัตถ์ชี้ให้ชมดาราเรือง
นั้นธวัชคารายู่อยู่ที่	ประจายอดจุกพามณีสีเหลือง
โน้นดาวโรหิณีสีประเทือง	ที่เยื้องถัดไปดาวไถธง
ดาวเต่าดาวสำเภาดาวกา	ดาวม้าขึ้นเรียงเคียงดาวหงส์
ดาวพระศุภร์สุกสีสว่างวง	โฉมยงนี้ดาวประกายพราย
ดาวพระพุทธรังษีเหมือนแก้ว	ที่แพรวแพรวพฤษดิ์โฉมฉาย
สัทยอกหยอกพลางทางบรรยาย	ที่คล้อยคล้อยอยู่ข้างหลังดาวอังคาร
ดาวพระเสาร์กับพระเกตุประเวศชิด	เข้าสนิทกับดาวศศิदान
ลอยละลิวปลิวมาในคัคณานต์	ภูบาลก็รีบโคลคลา

ฯ ๑๐ คำ ฯ

๒.๓ บทลงสรทรวงเครื่อง

เรื่องสังข์ทอง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๒๖๔-๒๖๕)

ตอนถอดรูป

ลงสรงมอญ

๑ แล้วขัดสีฉวีวรรณผุดผ่อง	ดั่งทองชมพูนุทเนื้อแก้ว
สุคนธาประทีนกลินเกลลา	สนับเพลาเชิงงอนซ้อนซับ
ภูษาผ้าทิพย์กระสันทรง	จีบโจงหางหงส์ประจงจับ
บันนึ่งเพชรรณรายสายบานพับ	เพื่องห้อยพลอยประดับทับทรวง
ทองกรแก้วพุกามงามเงา	ทับทิมเท่าเม็ดข้าวโพดโชติช่วง
สร้อยสนสังวาลวรรณกุดั่นดวง	รุ้งร่วงอำมรงค์เรือนครุฑ
กรรเจียกจอนจำหลักลายช้ายขวา	บรรจงทรมามงกุฎ
ห้อยอุษณภมิตมิดมนุษย์	งามดั่งเทพบุตรในชั้นฟ้า

ฯ ๘ คำ ฯ

บทละครเรื่องพระลอ ของเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ตอนเข้าสวนเมืองสรอง
(ชุมนุมเรื่องพระลอ, ๒๕๔๗: ๑๔๔-๑๔๕)

๐ เมื่อนั้น พระลอผู้เกิดโฉมศรี
ได้ฟังจะแจ้งแห่งคดี ภูมิเปลี่ยนแปลงแต่งกาย

ฯ ๒ คำ ฯ

ชมตลาด

๐ เป็นพราหมณ์โสภาน่ารัก ทรงกรอบพักตร์เนาวรัตน์จำรัสฉาย
เกล้ามวยสวยสมคมคาย ใส่เกี้ยวจำหลักลายลงยา
ปักปิ่นแก้วเก็จเพชรพราว ภูเขาขาวเขียนสุวรรณโอ้อ่า
เครื่องประดับสรรพสิ้นล้วนจินดา จุณเจิมพักตราอุณาโลม
สวมใส่สายธูราประจำแก้ว พรายแพรวพราวเพชรเฉิดโฉม
ดั่งจันทร์เคลื่อนคล้อยลอยโผยม เครื่องไหมพัศตรทรวงลงการ

ฯ ๖ คำ ฯ

๓. การขึ้นต้นเรื่องหรือตอน กำหนดด้วยเพลงซ้ำ จากนั้นเป็นเพลงร้องลำและร่ายดำเนินเรื่อง
เช่น

เรื่องสังข์ทอง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๑๕๙) ตอนท้าวสามนต์
ให้นำเจ้าเงาะมาให้นางรจนาเลือกคู่

ซ้ำ
๐ เมื่อนั้น ท่านท้าวสามนต์จงดจิต
กอดเข้าเข้าตะลึงรำพึงคิด อกกุศูผิตประหลาดใจ
บุรุษในแผ่นดินก็สิ้นแล้ว ควรหรือลูกแก้วไม่เลือกได้
คิดพลางทางเสด็จคลาไคล ออกบุญชรัยมิได้ซ้ำ

ฯ ๔ คำ ฯ เสมอ

เพลงฝรั่ง

๐ จิงตรัสแก่เสนาข้าเฝ้า คนในเมืองเราถึงแสนกว่า
ที่อยู่บ้านนอกชอกอนา ชับมาหมดสิ้นแล้วหรือยัง

ฯ ๒ คำ ฯ เจรจา

ร่าย

๐ บัดนั้น เสนาทุลไปตั้งใจหวัง
ไพร่ฟ้ามาประชุมอยู่ในวัง ทัวทั้งแผ่นดินสิ้นชาย [...]

เรื่องพระลอนรลักษณ์ ตอนเปิดเรื่อง (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ, ๒๕๔๗: ๑๑๑-๑๑๒)

ข้า

๑ เมื่อนั้น	พระลอเลิศลสบสมัย
ครอบครองศฤงคารผ่านโกไคย	ในพิชัยแมนสรวงสืบมา
โฉมยงองค์เอกมเหสี	ชื่อลักษณวดีเสนาหา
นักสนมนับพันกัลยา	ตั้งดาราล้อมดวงพระจันทร์ [...]

ฯ ๑๐ คำ ฯ

ร้าย

๑ ถึงเวลากว่าขานการเมือง	จึงแต่งองค์ทรงเครื่องเรื่องศรี
เสรีจสรพจับพระแสงจรัส	ออกที่พระโรงคลังทันใด

ฯ ๒ คำ ฯ เสมอ

สามไม้

๑ ลดองค์ลงเหนือแท่นรัตน์	ภายใต้เศวตฉัตรจรัสไส
พร้อมเหล่าท้าวพระยาเสนาใน	บังคมไพโรธราชดาชดา
พระดำรัสตรัสถามราชการ	ทั้งทหารพลเรือนซ้ายขวา
แล้วประภาษพูดเล่นเจรจา	ด้วยหม่อมขมาตยาเสนาใน

ฯ ๔ คำ ฯ

๔. บทตลกขบขันซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของละครนอก แม้เป็นตัวละครสูงศักดิ์ก็แสดงบทตลกขบขันได้ เพราะเน้นความสนุกสนานเป็นหลัก

เรื่องสังข์ทอง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๒๘๑) ตอนตีคดี

๑ เมื่อนั้น	ท้าวสามนตรีองรับให้ตีพ่อ
ตบมืออ้อเออเซง้อคอ	เห็นลูกเขยเป็นต่อหัวร่อคัก
ลูกขึ้นโลดเต้นเข้มน่ม่ง	พลัดผลุงลงมาขาแทบหัก
มีนเมื่อยเหนื่อยบอบหอบฮัก	พิงพนักนั่งโยกตะโพกเปลี้ย
ฉวยคนโทมยามาตีมน้ำ	หกคว่ำสลักแล้วบัววนเสีย
หยิบบุหรีจุดไฟไหม้ลามเลีย	วัดถูกจุมูกเมียไม่รู้ตัว [...]

ฯ ๒๐ คำ ฯ

ภาพที่ ๔ ละครเรื่องสังข์ทอง ตอนตีคัลลี

ที่มา: The Khon and Lakon by Dhanit Yupho

เรื่อง*แก้วหน้าม้า* (กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, ๒๕๔๔: ๑๑๘) ตอนพระพินทองเข้าเมือง
ท้าวพาลราชาผู้เป็นยักษ์

๑	เมื่อนั้น	หน่อกษัตริย์ออกสันห้วนไท
	สะดุ้งวับกลับตื่นตกใจ	แล้วลุกไปแหวกช่องมองดู
	แลเห็นเป็นรูปมาณพน้อย	ถือพราโด้คอยขยับอยู่
	ยักษ์แสรังแปลงมาจะฆ่ากู	เห็นจะอยู่แล้วกรรมมังครั้งนี้
	กรรมเอ๋ยกรรมกรรมทำอย่างไร	น้อยใจพี่เลี้ยงทั้งสี่
	โง่งเงาหนักหนาว่าทุบตี	นำหน้าอสุรีมากินกิน
	คิดพลางย่างขึ้นบนแท่นทอง	กอดเข้าเศรั้าหมองไม่มีขวัญ
	กลัวจะไม่พ้นภัยกุมภันท์	ทรงธรรม์คลานไพล่เข้าใต้เตียง ฯ

ฯ ๘ คำ ฯ

๕. สำนักภาษามีความประณีตไพเราะ ใช้คำเหมาะแก่สถานการณ์และบุคคล

เรื่อง*ควาวี* (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐: ๓๒-๓๓) ตอนท้าวสันนุราช
เก็บผอบใส่ผมหอมได้

ไอ้ข้า

๑	โอ้ว่านวลน้องเจ้าของผม	ถ้าได้ชมจะถนอมเป็นจอมขวัญ
	เกศาหอมฟุ้งดังปรุงจันทน์	จะทรงโฉมโฉมพรรณฉินใด
	ทรวดทรงสูงต่ำดำขาว	ชันษาแก่สาวสักคราวไหน
	แม้รู้ว่าอยู่บุรีใด	พี่จะไปติดตามเจ้าทราชมขม

ถึงจะเป็นอะไรก็ไม่ว่า

แต่ให้ได้เห็นหน้าเจ้าของผม

คิดละห้อยละเหี่ยเสียอารมณ์

ร้องไห้ร้องห่มไม่สมประดี

ฯ ๖ คำ ฯ

เรื่องสุวรรณหงส์ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ (สมุดไทย เลขที่ ๑๗๙ หน้า
ต้น: ๑) ตอนนางเกศสุริยงคร่ำครวญถึงพระสุวรรณหงส์

๑ เมื่อนั้น นางเกศสุริยงโฉมศรี แต่ละห้อยคอยหาพระสามี อยู่ยังที่
แท่นทองห้องไสยา ทุกคืนเคยมาหาน้องแก้ว ดึกแล้วหลากจิตผิดหนักหนา เวลากาล
ปานนี้ยังมีมา สุริยางวนจะแจ้แสงทอง ฤทรงยศอดประทมล้มไข้ ทรอมพระทัย
ทุกข์ทนม่นหมอง ฤพระตริกนิกแคลงกินแหนงน้อง เคืองช่องพระทัยจึงไม่มา
ฯ ๖ คำ ฯ

บทละครนอกพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นแบบแผนให้บทละครนอกจำนวนมากในสมัย
ต่อมา นอกจากในสมัยรัชกาลที่ ๓-๕ แล้ว ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
พระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง *ศกุนตลา* และ *ท้าวแสนปม* ก็ทรงตามแบบแผนของบทละครนอกของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์บังคับการกรมมหรสพนั้น
ได้ฝึกซ้อมโขนหลวงให้เล่นละครว่า นับว่าละครผู้ชายทั้งโรงกลับมีขึ้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๐๘: ๒๐๔) และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ
ให้จัดแสดงละครว่าเรื่อง *ศกุนตลา* โดยทรงใช้ข้าราชการสำนักฝ่ายหน้า ดังนั้นการแสดงละครนอกแบบหลวง
ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เคยใช้ผู้ชายแสดงล้วน ซึ่งอาจเป็นแบบให้ละครนอกในสมัยปัจจุบันที่ใช้บทแบบหลวง
แต่ใช้ผู้ชายแสดงซึ่งต่างกับละครนอกแบบหลวงในระยะแรก

บทละครนอกแบบหลวงของกรมศิลปากร

บทละครนอกแบบหลวงในชั้นต้นได้เป็นแบบอย่างแก่การทำบทละครนอกในสมัยปัจจุบัน
กรมศิลปากรเป็นหน่วยงานหลักที่นำบทละครนอกแบบหลวงมาปรับปรุงและใช้แสดงอย่างแพร่หลาย
อาจพิจารณาการทำบทเป็นประเด็นได้ดังนี้

๑. นำมาโดยตรง แต่มีรายละเอียดต่างไปบ้าง ตัวอย่างเช่นเรื่อง *สุวรรณหงส์* ตอนพระสุวรรณหงส์
พาพราหมณ์เกศสุริยงชมอุทยาน พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๐, หน้าต้น:
๒๒-๒๓)

๑ ครั้นถึงจึงหยุดอยู่นอกสวน พระตรัสชวนพราหมณ์ชีศรีใส เสด็จจากม้า
เคลื่อนคลาไคล สาวสันท่านลนก็ตามมา ฯ เสมอ ๒ คำ ฯ เจรจา

- ๑ พระองค์ พระสุวรรณหงส์हरราช ขวณพราหมณ์ ดำเนินเดินตามกันมา ชมพรรณบุปผานานา ในอุทยานเอย ดอกสร้อย ฯ
- ๑ กาหลง ประยงพยอมหอมหวาน มะลิวัน อังชันซุมแสงแบ่งบาน ชาตบุษย์ พุดตาน งามกระการแกมกันเอย ดอกจำปา ฯ
- ๑ ถิ่นทม ทั้งสุกกรมมสุวรรณค์ กรีดเล็บ พระเลือกเก็บได้ลูกจัน ส่งไปให้ พราหมณ์พลัน เจ้าผินผันไม่นำพา ดอกสวาด ฯ
- ๑ ชมชชี มะลินาร้อยดอกฝอยฝลา มัตรา ยี่หุบหอมล้ำทั้งจำปา รศคนธมณฑา ย้อยระย้า แยมงาม ดอกจำปี ฯ [...]
- ๑ ขจร รักซ้อนซ่อนชูไสว อินทนิล กระทบกระถินส่งกลิ่นไกล พระดำเนิน เดินไป จะดูใจเจ้าพราหมณ์ชชี ดอกสลิด ฯ

กรมศิลปากรปรับปรุงบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ ฉากที่ ๔ สวนหลวง ตอนนี้ว่า

ร้องร้าย

๑ ครั้นถึงจึงหยุดอยู่นอกสวน	พระตรัสชวนพราหมณ์ชชีศรีใส
เสด็จเข้าอุทยานทันใด	สาวสรรพ์กำนัลในก็ตามมา

- เสมอ -

ร้องล่องเรือพระนคร

๑ พระองค์	สุวรรณหงส์हरราช
ขวณพราหมณ์	ดำเนินเดินตามกันมา
ชมพรรณบุปผา	นานาในอุทยาน เอย
๑ ดอกสร้อย	เจ้าพราหมณ์น้อยๆ ค่อยลีลา เอย ฯ
๑ กาหลง	ประยงค์พยอมหอมหวาน
มะลิวัน	อังชันซุมแสงแบ่งบาน
ชาตบุษย์พุดตาน	งามตระการแกมกัน เอย
๑ ดอกจำปา	เจ้าเหมือนเมียช้านพ่อพราหมณ์ เอย ฯ
๑ ถิ่นทม	ทั้งสุกกรมมสุวรรณค์
กรีดเล็บ	พระองค์ทรงเก็บได้ลูกจันท์
ส่งให้เจ้าพราหมณ์พลัน	เจ้าพราหมณ์ผินผันไม่ไยดี เอย
๑ ดอกสวาด	หัวใจที่จะขาดเพราะสุดเสนาหา เอย ฯ
๑ เดินคล้อย	เจ้าพราหมณ์น้อยค่อยเมียงหนี
ในใจ	อยากจะใครได้มาลี
เข้าแอบซุ่มพุ่มจำปี	ให้ทีกับพราหมณ์โต เอย ฯ

๑ ดอกมะปริง	คู่ช่างทำนึ่งโยกมณฑลพี เอย ๑
๑ กุมภณท์	เห็นท้าวเธอพันไปอ๊กโช
เดินตรง	เก็บแก้วกาหลงชงโค
สั้มสูกลูกตะโก	สั้มไอยด์ใส่ยามตามมา เอย ๑
๑ ดอกแก้ว	พีเก็บมาแล้วนะเจ้าพราหมณ์ เอย ๑

- เจรจา -

เนื้อร้องในบางบทอาจแตกต่างกันไปบ้าง และบทของกรมศิลปากรบันทึกคำร้องในส่วนที่เป็นสร้อยไว้ด้วย ในขณะที่บทของกรมหลวงวชิรญาณเรนทรนรินทร์ก็เขียนไว้เฉพาะคำขึ้นต้น แต่เวลาแสดงนักร้องคงร้องให้เต็มเอง

๒. จัดรูปแบบใหม่โดยการแบ่งคำกลอน ตัดและปรับข้อความ ระบุเพลงมากขึ้น เดิมคำอธิบายฉากและตัวละคร ซึ่งเป็นรูปแบบที่บทละครดึกดำบรรพ์ทำมาแล้ว ตัวอย่างการจัดรูปแบบบทใหม่ เช่น บทละครเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่-หาปลา (สูจิบัตรรายการศรีสุนทรนาฏกรรม ปีที่ ๒๑ ครั้งที่ ๖, ๒๕๓๙: ๓) ว่า

- ปี่พาทย์ทำเพลงวา -

(ท้าวสามนต์นั่งบนแท่น เสนา กำนัลหมอบเฝ้าตามที)

- เปิดม่าน -

- ร้องเพลงซ้ำปี่นอก -

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสามนต์เรื่องศรี
เสวยราชสมบัติสวัสดิ์	ในบุรีสามนต์พระนคร

- ร้องร้าย -

อันองค์เอกอัครชายา	ชื่อมณฑาเทวีศรีสมร
มีธิดานารีรวมอุทร	ทั้งเจ็ดนางนามกรต่างกัน
จำจะคิดปลุกฝั่งลูกแก้ว	ให้ผ่องแผ้วเป็นสุขเกษมสันต์
หาเขยดีมีบุญญาพาคู่กัน	สารพันสมบัติจัดให้ครอง

สังข์ทองของบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๔๐:

๑๓๗) ว่า

ซ้ำ

๑ มาจะกล่าววทไป	ถึงท้าวสามนต์เรื่องศรี
เสวยราชสมบัติสวัสดิ	ในบุรีสามนต์พระนคร
อันองค์เอกอัครชายา	ชื่อมณฑาทิวศรีสมร
มีธิดานารีร่วมอุทร	ทั้งเจ็ดนามกรต่างกัน
น้องนุชสุดท้องชื่ออรจนา	โสภาคเพียงนางในสวรรค์
พรั่งพร้อมพระสนมกำนัล	เป็นสุขทุกนรินทร์วันคืน
ท้าวคิดรำพึงถึงเวียงชัย	นานไปจะเป็นของเขานอื่น
เห็นจะไม่จริงยังยืน	ด้วยลูกแต่แต่พื้นเป็นธิดา
จำจะคิดปลุกฝังเสียยังแล้ว	ให้ลูกแก้วมีคู่เสนาหา
ถ้าเขยคนใดดีมีปัญญา	จะยกพารามอบให้ครอบครอง

ฯ ๑๐ คำ ฯ

๓. แทรกบทเพื่อให้มีกระบวนรำงามๆ

๓.๑ สร้างบทระบำขึ้นใหม่ บทละครนอกแบบดั้งเดิมและบทละครนอกแบบหลวงไม่มีบทระบำ กรมศิลปากรได้เพิ่มระบำเข้าไป ตัวอย่างเช่น บทละครเรื่อง *สุวรรณหงส์* ที่กรมศิลปากรปรับปรุงใหม่ มีการแบ่งฉาก ฉากที่ ๕ ถ้ำแก้ว ตอนต้นฉากเพิ่มบทระบำโดยสมมุติให้รัตนะ ๙ ชนิดในถ้ำจับระบำก่อนที่พระสุวรรณหงส์จะชมถ้ำ (บทละครของกรมศิลปากร, ๒๕๒๗: ๘๑-๘๒) ดังนี้

- ปี่พาทย์ทำเพลง “นพรัตน์” -

- เปิดม่าน เห็นถ้ำแก้ว -

นพรัตน์แต่ละชนิดจับระบำ แสดงชนิดของรัตนะอย่างละ ๓ ตัวก่อน

แล้วรัตนะทั้งหมดจับระบำพร้อมกัน

- ร้องเพลงนพรัตน์ -

๑ รัตนะคูหากายสิทธิ์	ล้วนวิจิตรนพรัตน์จรัสฉาย
แสงมณีสีวาวอร่ามพราย	เป็นเลื่อมลายแลสลักระบะยับตา
๑ อันเพชรดีสีขาวรุ่งพราวเพริด	สุดประเสริฐแสงสีวิเลขา
ใครประดับเพชรดีมีราคา	เรื่องเดชาคุณภาพด้วยดวงมณี
๑ ทับทิมแท้แลดูแดงอร่าม	แสงแวววามแจ่มจรัสศรี
กำจัดปวงโรคาพยาธิ	พูนทวีสินทรัพย์นับอนันต์ [...]

- ร้องสุรินทรอาหุ -

สีขาวผ่อง	เพชรดี
ทับทิมสี	มณีแดง
เขียวใสแสง	มรกต
เหลืองใสสด	บุษราคัม
แดงแก่กำ	โกเมนเอก
สีหมอกเมฆ	นิลกาฬ
มุกดาหาร	หมอกมัว
แดงสลัว	เพทาย
สังวาลสาย	ไพฑูรย์
เจ็ดจำรุญ	นพรัตน์
อวยสวัส	ติภาพลัน
ปวงวิบัติ	ขจัดพัน
ผ่านร้าย	กลายเป็น ๗

- เพลงเร็วท้ายสมเด็จกลาย -

- พญาเคิน -

- ร้องสระบุหรง -

๑ พระตรีศวนพราหมณ์ซีลีลาค	เที่ยวประพาสพิศดูคูหา
แต่ล้วนของดี มีราคา	ปรารถนาสิ่งใดให้พราหมณ์
นั้นโกเมนเด่นแดงแสงสาย	โน่นเพทายนี้เพชรเท่าเม็ดมะขาม
ที่หินย่อยพร้อมแก้วพุกาม	จงเลือกตามแต่ประกอบชอบบุญญาณ์

- ร้องพราหมณ์เก็บหัวแหวน -

๑ เจ้าพราหมณ์พิศพลอยงามแสงวามวิบ	เด่นประดับกับแผ่นงูผา
มรกตสดแสงน้ำแดงกวาง	เพชรนิลจินดาค่าควรเมือง
พระเคียงพราหมณ์ตามบอกหยอกยุค	จงชมบุษราคัมน้ำเหลือ
ทับทิมไพฑูรย์จำรุญเรื่อง	เจ้าพราหมณ์เยื้องหยุดรอไม่จรลี
เห็นพระเมินเดินเลือกเอาเกือกเหยียบ	แล้วค่อยเลียบเลียวเมียงเลี้ยงหลีกหนี
ให้กุมภณท์เก็บไว้ได้ดี	แล้วทำเฉยเลยรีลีลามา
พระโฉมยงทรงเก็บมุกดาหาร	ส่งประธานให้พราหมณ์งามหนักหนา
เจ้าพราหมณ์สร้างเกล้า้งทำไม่นำพา	บอกว่าข้านี้ไม่ชอบใจ ๗

- เจรจา -

กรมศิลปากรปรับปรุงจากบทละครสุวรรณหงษ์ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๐, หน้าต้น: ๓๔-๓๘) ซึ่งมีดังนี้

สรุปรุ่ง

๑ พระตรีศวนพราหมณ์ซีลีลาศ เทียวประพาสพิศดูภูเขา งอกงามตาม หินดวงจินดา ดั่งดาราประดับแว่ม บ้างขาวกลาดดาษตื่นแต่พื้นเพชร แต่ ละเม็ดแต่ละเม็ดเจ็ดเหลี่ยมแหลม สีเมฆหมอกดอกกระแบกแทรกแซม บ้างดำ ลึนนิลแนมแกมโมรา พระหยุดหยอกบอกกับพราหมณ์น้อย เพชรพลอยของที่มี หนักหนา แต่ล้วนของดีมีราคา ปรารถนาสิ่งใดให้เจ้าพราหมณ์ นั้นโกเมนเด่น แดงแสงสาย โนนเพทายนี้เพชรเท่าเม็ดมะขาม ที่หินย่อยพ้อยแพรวแก้วพุกาม จงเลือกตามแต่ประกอบชอบวิญญูณ์ ฯ เจรจา ฯ ๘ คำ

๑ เจ้าพราหมณ์พิณิจพิศหัวแหวน ดังประดับกับแผ่นภูผา มรกตสดแสง น้ำแดงกวา ล้วนเพชรนิล จินดาค่าควรเมือง พระเคียงพราหมณ์ตามบอกหยอก หยุด จงชมบุษราคัมน้ำเหลือง ทับทิมไพฑูรย์ จำรูญเรื่อง เจ้าพราหมณ์เยื้อง หยุดรอไม่จรลี เห็นพระเมดินเดินเลือกเอาเกือกเหยียบ แล้วค่อยเหยียบ เลี้ยวเมียง เลี้ยงหนี ให้กุ่มภมภ์เก็บไว้ได้ดี แล้วทำเฉยเลยลีลามา พระโฉมยงทรงเก็บ มุกดาหาร ส่งประธานให้พราหมณ์งามหนักหนา เจ้าพราหมณ์แสรังแกลิ่งทำไม่ นำพา บอกว่าข้านี้ไม่ชอบใจ ฯ เจรจา ฯ ๘ คำ

นายมนตรี ตราโมท (๒๕๓๘: ๓๐-๓๑) ได้เล่าถึงการแต่งระบำแทรกในเรื่องสุวรรณหงส์ที่ ปรับปรุงขึ้นใหม่ แสดงที่โรงละครศิลปากร เมื่อ พ.ศ.๒๕๔๔ ว่า

[...] ข้าพเจ้าเห็นว่าควรมีระบำสักตอนหนึ่ง คือสร้างเพชรนิลจินดาแล้วทำ ให้มีชีวิตชีวาขึ้น ออกมาร่ายรำแล้วก็แสดงคุณภาพของตัวเองด้วย แต่งบทประพันธ์ ขึ้นก่อน หากคุณภาพของเพชรนิลจินดาต่างๆ ดวงนี้มาประดับ [...]

แต่งทำนองเพลงเข้าประกอบจนครบแล้วก็ยังเสียดายในตำราฉบับอื่นอีก ตอนหนึ่งที่เขาย่อไว้เสร็จ “เพชรดีมีแดง เขียวใสแสงมรกต” ก็ย่อดี ควรจะเอามา ทำเพลงในจังหวะเร็วกว่าเพลงชั้นดับเพลงหนึ่ง จึงเอามาบรรจุเพลงร้องให้พอเหมาะ เข้า แล้วก็ตบแต่งเล็กน้อย [...] ให้บอกชื่อสีเหมือนกันทุกๆ พรรคของรายตลอดไป “เพชรดีมีแดง เขียวใสแสงมรกต” ก็เป็น “สีขาวผ่องเพชรดี ทับทิมสีส้มมีแดง เขียวใสแสงมรกต เหลืองใสสดบุษราคัม แดงแก่กำโกเมนเอก สีหมอกเมฆนิลกาฬ มุกดาหารหมอกมัว แดงสลัวเพทาย สว่างลสายไพฑูรย์” แค้นนี้ข้าพเจ้าก็ต่อไปอีก

ให้จบร้าย [...] เป็นอันว่าระบำนพรัตน์นี้สำเร็จขึ้นได้เนื่องจากมีละครเรื่องสุวรรณหงส์
ขึ้นที่กรมศิลปากร

๓.๒ นำพระบำไปใช้ในบทละครนอกเรื่องอื่น

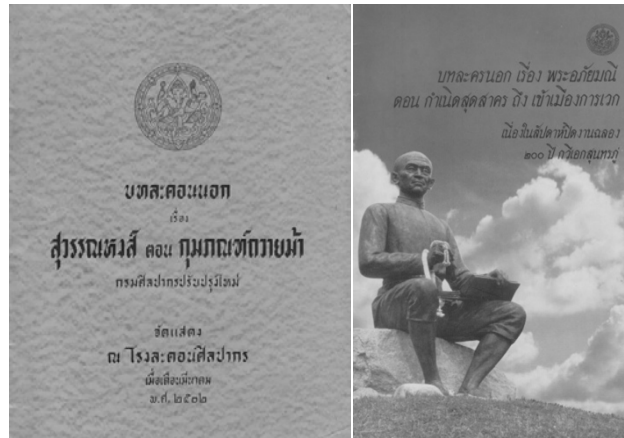
บทละครเรื่องสุวรรณหงส์ ตอนกุมภภณฑ์ถวายม้า ดำเนินเรื่องว่านางเงือกน้ำและ
บริวารช่วยนางเกศสุริยซึ่งถูกนางผีเสื้อน้ำปลักตกจากเรือ กุมภภณฑ์และม้าออกติดตามมาจนพบนาง
ขณะอยู่กับบรรดาเงือก ในบทละครเรื่องสุวรรณหงส์ สำนวนเก่า ไม่มีพระบำ มีแต่บทที่นางซาลีกัน
และน้องทั้งสี่อาบน้ำแต่งตัว (สมุดไทย เลขที่ ๑๘๕, หน้าต้น: ๓) เมื่อกรมศิลปากรปรับปรุงบทใหม่ มี
การแบ่งองค์และฉาก องค์ที่ ๕ ผู้จัดทำบทคือนายเสรี หวังในธรรม ตอนที่ ๑ ได้แทรกบทพู่นางเงือก
ออกจบบระบำรำฟ้อนซึ่งนายมนตรี ตรีโมทเป็นผู้ประพันธ์เนื้อร้องและทำนอง (บทละครนอกเรื่อง
สุวรรณหงส์, ๒๕๐๒: ๓๐-๓๑) ดังนี้

- ร้องเพลงพระเจ้าลอยถาด -

พวกเราเหล่าเงือกน้ำ	อยู่ประจำท้องนที
เนาในถ้ำมณี	อันโชติช่วงชัชวาล
เสพแต่สันตีสุข	นิรทุกข์จางภัยพาล
อายุยาวยืนนาน	โดยบาราศความชรา
ทุกนางสะอาดพักตร์	สิริลักษณ์ตั้งเลขา
สวยสดสาวโสภา	อยู่ตลอดนรินทร์กาล
เวลาคราอรุณ	แสงแดดอุ่นทั่วท้องธาร
บันเทิงเรียงสำราญ	สำรวลรื่นชื่นฤทัย
ต่างผุดขึ้นผิวน้ำ	มาคลาคล่ำดำไลดไล่
แหวกว่ายสายน้ำไหล	เล่นคว่าไขว่กันไปมา
ลางนางขึ้นหาดทราย	สงสยายเกล้าเกศา
เพ่งมองส่องฉายา	ตะลึงโลมโฉมของตน
ลางนางต่างรำร้าย	กรกรีดกรายสายวังวน
อาบแสงสุริย	สุดเกษมเปรมฤดี

- ปี่พาทย์ทำเพลงพระเจ้าลอยถาดชั้นเดียว -

ต่อมานายเสรี หวังในธรรมได้นำระบำนี้มาบรรจุไว้ในบทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี
ตอนกำเนิดสุดสาครถึงเข้าเมืองการเวก ฉาก ๓ โดยให้นางเงือกมารดาของสุดสาครนั่งดูบรรดาเงือกที่
เชิงหาดทราย

ภาพที่ ๕-๖ สู้จิบัตรบทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ และสู้จิบัตรบทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี

ภาพที่ ๗ ละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์ นางเกศสุริยกับบรรดาเงือกน้ำ
ที่มา: The Khon and Lakon by Dhanit Yupho

ภาพที่ ๘ ระบำเงือกในละครนอกเรื่องพระอภัยมณี
ที่มา: บทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสุดสาครถึงเขื่อนเมืองการเวก

๓.๓ ต่อยอดจากบทของเดิม

บทละครเรื่องมณีพิชัย ตอนนางยอพระกลี้นลงใจพระมณีพิชัย พระราชนิพนธ์
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (๒๕๔๐: ๕๐) ว่า

ชมตลาด

๑ รูปทรงคองเป็นยอพระกลี้น	งามสิ้นสารพัดไม่ขัดข้อง
ผิวพรรณโสภาคังทาทอง	ผัดหน้านวลละอองยอโย
นุ่งโกไสยะพัสดร์ผ้าทิพย์	ห่มสีทับทิมขลิบสุกใส
เข็มขัดประจำยามงามวิไล	สอดใส่สร้อยสะอั้งพริ้งพราย
สวมกำไลใส่แหวนงูเพชร	แต่ละเม็ดค่าเมืองเรื่องฉาย
อรรชรอ่อนแอ้นกริตกราย	ดำเนินเดินชายเข้ามา

ฯ ๖ คำ ฯ ฉุยฉาย

ในบทเดิมมีเพลง “ฉุยฉาย” อยู่แล้วเป็นหน้าพาทย์ เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพระนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องมณีพิชัย ทรงเพิ่มบท
ฉุยฉายเป็นบทร้อง และต่อมาได้เข้ามาอยู่ในการแสดงละครนอกเรื่องมณีพิชัยของกรมศิลปากร (ขวลิขิต
สุนทรานนท์, ๒๕๕๑: ๑๐๑) บทฉุยฉายที่เป็นพระนิพนธ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา
นริศรานุวัดติวงศ์, ๒๕๑๔: ๒๙๓-๒๙๔) มีดังนี้

- ร้องลำฉุยฉาย -

ฉุยฉาย ข้าเลี้ยงเยื้องกราย เลียบชายมาในป่า เครื่องประดับวับแววมแสง
ขาวเขียวแดง เพชรนิลจินดา งามสรรพงามจับนัยน์ตา พระมณีเห็นหน้า จะบ้าใจ
สายสวาท ระทวยนวยนาด วิลาสวิไล นวลละอองสองแก้ม ยิ้มแย้มอยู่
แจ่มใส พระมณีเห็นเมื่อไร ใจจะขาดลงรอนรอน

นางเยาว์ ชะงักโตรกเขา ดูเงาชโลทร ผมตัดกระเด็นอยู่เส้นเดียว นีวกริด
นิตเหนี่ยว ลงแนบจอน จะแต่งเต็มนอก ทัดดอกไม้ซ้อน ให้งามจอน อ่อนใจพระมณี
ตรวจตรา เหลียวซ้ายแลขวา หามาลี เห็นดอกทับทิมที่ริมวารี เทวีเจ้าก็
เต็ดมาทัด ยิ่งงามคมสมพักตร์ พระมณียิ่งจะหนกอกออด ฯ

- ร้องลำแม่ศรี -

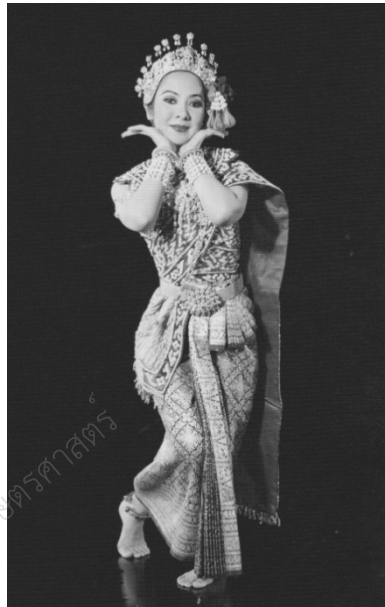
แม่ศรีเอ๋ย แม่ศรีแสนจัด พุดคล้องไม้ข้องขัด สารพัดจะน่าฟัง เตรียมจะ
ลือพระมณี ให้ภูมีเธอจั้งจั้ง ใจหนุ่มคงคุ่มคลั่ง น่าฟังเจ้าแม่ศรีเอ๋ย ฯ

เจ้าสไปสลิ้นจีเอย เจ้าค้อยจรัส ไปที่ศาลาลัย เจ้าจะลวงดูท่วงที่ พระ
มณีนพิชัย ดัดจริตให้ติดใจ รักเจ้าสไปสเอย ฯ

มาใกล้เอย มาใกล้ศาลา แผงไม้ไผหนา สอดตาดูสามี เห็นกอดเข้าเจ้าจุก
ระทมทุกข์หมองศรี จึงเด็ดดอกมาลี ทิ้งไปที่ศาลาเอย ฯ

เกาะเกาะเอย เสียงดังเกาะเกาะ นางเอาไม้ไปเคาะ เข้าที่ริมฝา กอบทราย
สองหัตถ์ ชัดขึ้นหลังคา แกล้งหลอนราชา ให้ตระหนกตกใจเอย ฯ

เมื่อกรมศิลปากรนำบทมาแสดง บางครั้งคงบทยุฉยจำนวน ๔ บทตามพระนิพนธ์
และตัดบทแม่ศรีจาก ๔ บทเป็น ๒ บท บางครั้งตัดบทยุฉยและแม่ศรีเหลืออย่างละ ๒ บทก็มี เปลี่ยน
เพลงหน้าพาทย์ลงท้ายจากเพลงฉิ่งเป็นเพลงเร็ว ลา ดังนั้นกระบวนการแสดงจึงเปลี่ยนไปจากพระราช
นิพนธ์รัชกาลที่ ๒

ภาพที่ ๙ ยูฉยยอพระกลืน

ที่มา: ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชุตระบำ รำ ฟ้อน เล่ม ๓

บทละครนอกที่กรมศิลปากรปรับนั้นอยู่ในแนวบทละครนอกแบบหลวงทั้งสิ้น โดยอาจ
ปรับปรุงจากบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ หรือบทของคณะละครที่แสดงละครแบบหลวงมาแต่ก่อน มี
การสืบทอดและพัฒนาซึ่งอาจศึกษาค้นคว้าอย่างละเอียดต่อไป

บทละครนอกแบบหลวงเป็นการผสมผสานข้อดีของบทละครนอกและบทละครในไว้ด้วยกัน
กล่าวคือบทพรรณนาจะตัดทอนสั้นลงกว่าบทละครใน ทำให้การดำเนินเรื่องรวดเร็วทันใจ แต่
ขณะเดียวกันก็มีบทที่ทำให้เกิดกระบวนการงามแบบละครในด้วย ดังนั้นละครนอกแบบหลวงจึงเป็นที่

นิยมตลอดมาและมีการปรับปรุงสร้างสรรค์บทเข้ากับยุคสมัย มีบทละครนอกอีกเป็นจำนวนมากที่มีรูปแบบเป็นบทละครนอกแบบหลวง บางเรื่องไม่ปรากฏว่าเคยใช้แสดง หรืออาจใช้แสดงในอดีตแต่ไม่เคยแสดงในปัจจุบัน การศึกษาตัวบททำให้เห็นกระบวนการแสดงได้หรืออาจเป็นแนวทางให้สร้างบทละครนอกแบบหลวงเรื่องใหม่ๆ ได้ต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือ

กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข. ๒๕๕๒. **บทละครเรื่องพระศรีเมือง**. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.

ขวลิต สุนทรานนท์ (บรรณาธิการ). ๒๕๕๑. **ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชุดระบำ รำ ฟ้อน เล่ม ๓**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ชีวิตและงานของสุนทรภู่. ๒๕๒๘. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

ชุมนุมเรื่องพระลอ. ๒๕๔๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๕๐๘. **ตำนานละครอิเหนา**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ๒๕๔๖. **ละครพ็อนรำ**. กรุงเทพฯ: มติชน.

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. ๒๕๐๖. **บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม ๔**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. ๒๕๑๔. **ชุมนุมบทละครและบทขับร้อง พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุกัตติวงศ์**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร.

นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกสังข์ศิลป์ชัย**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

บทละครของกรมศิลปากร. ๒๕๒๗. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดเกษมการพิมพ์ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางเข้มซ้อย ดุริยพันธุ์ ณ ฌาปนสถานกรมตำรวจ วัดตรีทศเทพ วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๗).

บทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี. ๒๕๐๖. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.

บทละครเรื่องไกรทอง. ๒๔๗๓. กรุงเทพฯ: โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพท้าวศรีสุนทรนาฏ (แก้ว พนมวัน ณ อยุธยา) ท.จ. รัตน. ว.ป.ร. ๓ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ.๒๔๗๓).

พระบวรราชนิพนธ์ เล่ม ๑-๒. ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๑๖. **บทละครเรื่องอิเหนา.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๐๘. **บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกไกรทอง.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกคาวี.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกไชยเชษฐา.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกมณีพิชัย.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๔๐. **บทละครนอกสังข์ทอง.** กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ
กระทรวงศึกษาธิการ.

ภูวนตรนรินทรฤทธิ์, กรมหลวง. ๒๕๔๔. **บทละครนอกเรื่องแก้วหน้าม้า.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

มนตรี ตราโมท. ๒๕๓๘. **ม.ต. ปกนิพนธ์.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

(สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์
พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพนายมนตรี ตราโมท ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๓๘).

มหามนตรี (ทรัพย์), พระ. ๒๕๑๔. “บทละครเรื่องระเด่นลันได.” **บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ เรื่อง
อุณรุฑ์ร้อยเรื่อง เรื่องระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เรื่องพระอาการ
ประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ.** กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓. ๒๕๔๕. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. **บทละครนอกเรื่องพิกุลทอง.** ๒๕๕๒. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์ จำกัด.

ศิลปากร, กรม. **บทละครนอกเรื่องสุวรรณหงส์.** ๒๕๐๒. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร.

สุจิตต์รายการศรีสุนทรนาฏกรรม ปีที่ ๒๑ ครั้งที่ ๖. ๒๕๓๘. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร

เอนก นาวิกมูล. “การละเล่นของไทย.” ๒๕๓๒. **สรรพสิ่งคิด.** กรุงเทพฯ: ศูนย์สังคีตศิลป์
ธนาคารกรุงเทพ.

เอกสารตัวเขียน

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๒ ความเก่า. สมุดไทยดำ เส้นรง, เลขที่ ๑๘๓
ประวัติซื้อ ร.ศ.๑๒๖.

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๔ ความเก่า. สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว, เลขที่ ๑๘๕
ประวัติพระยาเพชรปानीถวาย ร.ศ.๑๒๗.

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๑ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ. สมุดไทยดำ
เส้นรง, เลขที่ ๑๗๙ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุด.

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๒ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ. สมุดไทยดำ
เส้นรง, เลขที่ ๑๘๐ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุด.

กลอนบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เล่ม ๓ พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ. สมุดไทยดำ
เส้นรง, เลขที่ ๑๘๑ ประวัติพระยาเพชรปानीถวาย ร.ศ.๑๒๗.

ข้อมูลภาพ

ทะเบียนข้อมูล : วิพิธทัศนา ชูตระบำ รำ ฟ็อน เล่ม ๓. ๒๕๕๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

บทละครนอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสุดสาครถึงเข้าเมืองการเวก. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

Dhanit Yupho. 1963. *The Khon and Lakon*. Bangkok: The Fine Arts Department.